

Key words: paraverbal action, positive mood adverbs, negative mood adverbs, semantic meaning, meliorative, pejorative.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2013 р.

Прийнято до друку 27.12.2013 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

Є. О. Редько (Харків)

УДК 811.161.2'373.237'276.45

ТИПИ І СПОСОБИ НОМІНУВАННЯ ОСІБ В АРГО СЛОБОЖАНСЬКИХ СЛІПЦІВ (НЕВЛІВ)

Лірницьке арго – помітне явище в системі українських соціолектів, що й зумовлює активний інтерес до нього лінгвістів та етнографів. Проте в наявних наукових розвідках основним є семантико-етимологічний аспект, тоді як дериваційна система лірницького арго й досі залишається не вивченою. Тому метою запропонованої статті є дослідження номінативних особливостей цього соціолекту в контексті взаємодії стандартних і субстандартних елементів національної мови, а завданням – аналіз специфіки номінування осіб в арго слобожанських сліпців як одного з українських соціальних діалектів.

Арго слобожанських сліпців (невлів) є одним із найменш вивчених соціолектних явищ, що зумовлено недоступністю „невлівського” словничка впродовж довгого часу дослідникам українського арго. Проте опублікована в 1883 році в харківському періодичному виданні „Статистический листок” стаття етнографа В. Іванова „Невлі” стала неоціненним джерелом для жаргонологів, оскільки була „найпершою спробою фіксації арготичної лексики в Україні” [Бакуменко 2002: 40]. Крім того, незважаючи на відносно невелику кількість поданого матеріалу (близько 200 одиниць) і виразно етнографічний характер опису, особливо цінною ця наукова розвідка є тим, що „зібраний Івановим арготичний матеріал цікавий зокрема виразами, нестрічаними ніде” [Горбач 1971: 138], а значить, нагальною і необхідною є потреба його системного дослідження та аналізу.

Передусім зазначимо, що номінативна категорія особи в арго слобожанських сліпців формується за рахунок деривації на базі української мови, а також запозичення чужомовних лексем та їхнього пристосування до фонетичної та морфемної структури соціолекту. До того ж словотворення в „невлівському” арго відзначається синтезом традиційних та специфічних способів і засобів деривації, що загалом характеризує й інші подібні соціолекти.

Основним способом деривації номенів на позначення осіб в арго невлів є афіксація, яка реалізується за допомогою „літературних”

суфіксів **-к(а)** (*коврій* 'пан' → *коврійка* 'пані') (тут і далі приклади – [Ив: 155]), **-ин(я)** (*коврій* 'пан' → *коврина* 'паненя'), **-нищ(я)** (*пропульник* 'продавець, торговець' → *пропульниця* 'продавчиня, торговка'), **-ник** (*махлич* 'ніж' → *махлишник* 'розбійник') тощо. Відповідно за допомогою „традиційних” формантів творяться особові номени за родинними зв'язками та професією, що є свідченням тяглості та структурно-семантичної модельованості називання осіб у різних складниках національної мови (пор. *добродійка*, *паненя*, *робітниця*, *грабельник* тощо). Крім того, особливістю цієї групи особових назв є переважання відіменникових номенів, що пов'язано, на нашу думку, з визначальною рисою світогляду носія арго – предметністю. Щодо творення особових назв від назв інструментів відзначаємо появу в їхньому складі додаткових конотаційних сем, що свідчить про „посилення асоціативного мислення, здатність актуалізувати потенції образно-смыслового аспекту мовного самовираження” [Ставицька 2004: 76].

Унікальним у зв'язку з такою особливістю мовної картини світу незрячих співаків і прошаків є номен *кисяёв* 'священик', утворений від російського арготичного іменника *косей* (т.с.), пов'язаного з іменником *коса*. Таке номінування нетипове для українських арго, хоча є характерним для номінативної системи інших мов, які внаслідок контактів із українськими соціолектами постачали такі одиниці (і семантичні моделі) до складу українського субстандарту (пор. *талах* [Дз77: 301], запозичене з євр. *galech* 'піп, ксьондз', пов'язаного з дієсловом *golen* 'голитися, стригтися' чи польське *пліхач* [Горб: 54], утвореного від іменника *пліш* 'лисина'). Використання ж патронімічного суфікса **-ев**, уживаного для творення російських прізвищ, зумовлене, ймовірно, проміжною „онімною” ланкою: спочатку номен виконував функцію своєрідного прізвища (прізвиська), що вказувало на професію його носія. Традиційно власні назви та апелятиви на позначення осіб активно взаємодіють в межах арготичних систем української мови, оскільки фіксуємо використання імені людини як репрезентанта внутрішньої ознаки людини (*Марія Демченко* 'балакуча, чванлива жінка' [Горб: 99]) чи її етнічної належності (*мацько* 'поляк' [Дз77: 311]). Отже, номен *кисяёв* засвідчує, що визначальною є вказівка на зовнішню ознаку людини, і в такому разі використано номінативну модель: *носій чогось* (апелятив) → *носій чогось* (онім) → *особа за родом діяльності*, яка й указує на його нетиповість.

Так само прикметним у дериваційній структурі арго слобожанських сліпців є номен *невлі* ('сліпці'), утворений від дієслова *вліпати* ('бачити'). Визначальною особливістю, що вирізняє його з-поміж названих одиниць, а також у системі словотворення арго, є специфічний для „таємних мов” номінативний засіб – конфікс **не + -в**. Для літературної мови він є загалом типовим для називання осіб: (*нероба*, *нелюб*). Проте в арготизмі *невлі* унікальним є утинання кореневої частини

твірної основи, що свідчить про маскувально-економний аспект називання, а також указує на відносну „діахронійність” такої деривації.

До традиційних способів називання осіб в арго слобожанських сліпців зараховуємо й синтаксичне номінування (*похазний* 'хазяїн', *пошатирний* 'хазяїн') за рахунок імовірного еліпсису опорного компонента в прикметниковій конструкції й подальшого функціонування як номена залежного елемента словосполучення. Утім таке припущення є гіпотетичним, оскільки ми не фіксуємо подібних словосполучень. До того ж прикметним з огляду на структурні особливості синтаксичних номенів є творення зазначених прикметникових одиниць: вони є результатом конденсації синтагматичної конструкції: *хазяїн* + *по* + *іменник*. Але якщо щодо номена *похазний* немає жодних суперечок і він мотивується іменником-локативом *хаз(а)* 'хата', то поява прикметника *пошатирний* викликає низку запитань. Насамперед зазначимо, що відповідно до виокремлення твірної конструкції *по* + *іменник* у розглядуваному номені мають бути встановлені мотиваційні зв'язки з іменником *шатир, *шатира*, який мусить позначати певне місце проживання людини. Утім у жодному з приступних нам арготичних лексикографічних джерел такого слова не віднаходимо і тому можемо припустити, що це є звичайною заміною початкових звуків (субституцією): *квартира* → *шатира* (пор., наприклад, *чарівник* → *шарівник* [Дз79: 214], *хабарник* → *бабарник* [Дз79: 182]). Підтвердженням цього може також бути і наявність у російській мові лексеми *поквартирный* зі значенням особи, а значить, номен *пошатирний* є зразком поєднання літературних та позалітературних способів номінування осіб в арго.

Крім того, для арго невлів специфічним є активне використання „нелітературних” (знижено-розмовних, просторічних чи специфічних арготичних) афіксів для творення назв осіб. До таких суфіксальних елементів належать суфікси *-ох(а)* (*кревоха* 'дівчина' від гр. *κόρη* 'дочка, дівчина'), *-ух(а)* (*йорий* 'старий' → *яруха* 'хазяйка'), *-ей* (*лобез* 'хлопець' → *лабзей* 'хазяїн'), *-ій* (*коврій* 'пан' від гр. *κύρ* 'пан'), *-мій* (*лох* 'чоловік, людина' → *лахмій* 'чоловік, людина'). Це пов'язано передусім із тим, що арго перебуває у структурі мови найближче до просторіччя й активно взаємодіє з ним, що реалізується в схемі: соціолект (арго, жаргон, сленг) → просторіччя → літературна мова. Крім того, звукова форма номенів цієї групи зумовлена, ймовірно, фонетичними особливостями соціолектів і територіальних діалектів, що підтверджують російські та білоруські соціолекти: у них фіксуємо номени *кривона*, *кривуха* тощо на позначення дівчини.

Цікавим з огляду на мотиваційні особливості в наведеній групі є номен *лахмій*, який, на думку О. Горбача [Горбач 1971], мотивований арготизмом *лох*. На це, зокрема, вказує й спільнокоренева російська назва *лах* ('*мужик, селянин*'), фіксована в мові володимирських офенів, і те, що номен *лох* є продуктивною базою для інших арго-жаргонових особових

назв (*лошара, лошарік, лошмен, лошкет, лошман, лошпед* та ін.). Відповідно можемо констатувати, що дериваційний засіб у такому разі не є носієм словотвірного значення, адже не додає до семантики твірної основи жодних внутрішніх елементів (крім емоційно-експресивних), що спостерігаємо і в інших подібних номенах (наприклад, *батькеша, братан* тощо). Натомість імовірна пов'язаність з іменником *лахи* 'рвані речі' є сумнівною, оскільки таке мотивування є нетиповим для українських арготичних систем: традиційно фіксуємо в особових номенів або перенесення певної ознаки з чогось/когось на назву особи-селянина (*жлоб* 'корито' → *жлоб* [Горб: 80], *когут* 'півень' → *когут* [Горб: 98]), або вказівку на ознаку людини, яка й визначає його характеристику (*вересюк* [Горб: 131] – високий на зріст). Виокремлення в морфемній структурі елемента **-м-**, очевидно, пов'язано власне з фономорфологічними змінами під час деривації, хоча ми не можемо відкидати абсолютно й імовірного впливу лексем на зразок *лахман, ляхмай* 'обірванець' на номен *лахмій*.

У контексті викладеного необхідно звернути увагу й на особові жіночі назви (*кревоха, яруха*), утворені за допомогою пейоративних розмовних суфіксів. Щодо них зазначимо, що вживання такого форманта зумовлено патріархальністю арготичного соціуму, закритістю й відокремленістю світу сліпців-чоловіків від жіноцтва. Інші ж номени, належні до цієї дериваційної групи, засвідчують цікаву тенденцію, пов'язану з особливістю творення особових арготизмів від запозичених лексем: специфічні, суто арготичні суфікси додають до арготизмів з метою подвійного засекречування чи конспірації. Утім варто також відзначити, що таке маскування мало на меті не лише приховування своєї мови чи лінгвальну ідентифікацію в суспільстві – воно було пов'язане з територіальними мовними особливостями, адже взаємодія позалітературних елементів відбувалася й між різновидами діалектів.

Окремо від названих перебуває у словнику невлів номен *качити* ('сидіти') → *качагурник* ('начальник'), на прикладі якого можемо говорити про т. зв. „арготичні суфікси”. На нашу думку, поява проміжного елемента-інфікса **-аг-** (подібний є, зокрема, в *сидіти* → *синдюгати*) зумовлена модельованістю словотворення, впливом аналогічних способів і засобів номінування на творення інших, подібних номенів. Натомість потрактування афікса **-агурник** як складного є сумнівним, оскільки фіксуємо арготичний особовий номен *качурник* [Дз79: 190], мотивований також дієсловом *качити*.

Специфічні арготичні способи номінування знаходять відображення в соціолекті невлів у субститутивних змінах початкових звуків. Щоправда, для особових номенів зазначений різновид називання не є типовим: фіксуємо лише кілька подібних номенів – *куба* 'баба', *трепель* 'молодик' (від *дебелій*), *шкред* 'дід', які свідчать про відосіблення мовців-сліпців, потребу лінгвальної ідентифікації та репрезентації невлів у ворожому світі зрячих. Цей тип номінування до

того ж указує на відсутність емоційно-експресивних нашарувань у структурі лексичних значень арготизмів, що є типовим для „старих” арго на противагу „новим”. Відповідно переважання в арго слів з „необразними”, неясними коренями надає мовленню нейтрально-ділового характеру. Утім номени на зразок *шкред*, *куба* водночас зближують арго з дитячою мовою, для якої характерним є т. зв. словотвірне римування (наприклад, *каша-малаша*, *зайчик-побігайчик* тощо) і надмір експресії, чим засвідчують своєрідну антоніміїність, дуалізм внутрішнього світу носія соціолекту.

Особливе місце серед особових арготизмів у мові невлів посідають лексичні запозичення, пов'язані із пересувним (мандрівним) способом життя сліпців. До них зараховуємо пристосовані до фонетичної та морфемної структури діалекту номени *гиряня* ‘дівчина’ (гр. *χωράνός* ‘земляк, селянин’ зі звуженням лексичного значення через проміжну стадію *херане* ‘люди’), *корх* ‘священик’ (гр. *κυρακός* ‘піп’), *хвидя* ‘дитя’ (гр. *παῖς* ‘дитина’), *ряха* ‘жінка’ (циг. *ракло* ‘хлопець’). Переважання саме грецьких елементів у лірницьких арго, як зазначає О. Горбач, спричинено тим, що Слобожанщина територіально є близькою до приазовських колоній, звідки вони й прийшли до складу аналізованого арго [Горбач 1971: 142]. За рахунок цих та інших міжмовних контактів (запозичення з білоруських і російських арготичних систем) і відбувалося заповнення лексичного складу арго чужомовними одиницями, що мало на меті передусім упровадження та використання не зрозумілого для неносіїв арго лексикону, тобто відіграло ідентифікаційну функцію, указуючи на належність до сліпецького мовного соціуму.

Отже, номінативна категорія особи в арго слобожанських сліпців (невлів) формується за рахунок загальномовних і специфічно арготичних способів і типів називання: афіксації з використанням літературних, просторічних та „соціолектних” словотворчих засобів на базі українських та запозичених слів, субституції початкових звуків та запозичення. Така реалізація номінативних потенцій сліпецького соціолекту свідчить про активну взаємодію української мови як бази для номінування з іншими мовами та субмовами, а також тяглість цих процесів у подальшому розвитку мови. Проте виділені ознаки репрезентують лише незначну частину номінативних процесів в українській арготичній системі особового назовництва, які комплексно плануємо розглянути в подальших дослідженнях.

Джерела

Горб – Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 688 с. – (Сер. „Діалектологічна скриня”); **Дз77** – Дзендзелівський Й. О. Арго нововивівських кожухарів на Волині / Й. О. Дзендзелівський // *Studia slavica. Academiae scientiarum hungaricae.* – 1977. – Т. XXIII, f. 3 – 4. – С. 289 – 333; **Дз79** – Дзендзелівський Й. О. Арго волинських лірників /

Й. О. Дзендзелівський // *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*. – 1979. – Т. 16. – С. 179 – 216; **Ив** – Иванов В. В. Невли / В. Иванов // *Стат. листок*. – 1883. – № 10. – С. 153 – 156.

Література

Бакуменко 2002 – Бакуменко Л. Про традиції і розвиток жаргону в Україні / Л. Бакуменко // *Рід. край*. – 2002. – № 2. – С. 40 – 43; **Горбач 1971** – Горбач О. Арго слобожанських сліпців („невлів”) / О. Горбач // *Наук. зб. Укр. вільного ун-ту. Філософ. ф-т*. – Т. 7. – 1971. – С. 136 – 148; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К.: Критика, 2005. – 464 с.

Редько Є. О. Типи і способи номінування осіб в арго слобожанських сліпців (невлів)

У статті розглянуто номінативну категорію особи в арго слобожанських сліпців (невлів) у контексті взаємодії стандартних і субстандартних елементів національної мови. З'ясовано, що в зазначеному соціальному діалекті як найстарішій арготичній системі *nomina personalia* формується на базі українського словотворення, а також за рахунок запозичення чужомовних лексем та їхнього пристосування до звукової та морфемної структури соціолекта. Визначено основні типи та способи номінування осіб у „невлівському” арго: афіксація з використанням літературних, просторічних та „соціолектних” словотворчих засобів на базі українських та запозичених слів, субституція початкових звуків та запозичення тощо, які свідчать про синтез традиційних та специфічних способів і засобів деривації та тяглість і структурно-семантичну модельованість називання осіб у різних складниках національної мови.

Ключові слова: арго, номінування, спосіб словотворення, запозичення, субституція, словотвірна модель.

Редько Е. А. Типы и способы наименования лиц в арго слобожанских слепых нищих (невлов)

В статье рассмотрена номинативная категория лиц в арго слобожанских слепых нищих (невлов) в контексте взаимодействия стандартных и субстандартных элементов национального языка. Установлено, что в данном социальном диалекте как старейшей арготической системе *nomina personalia* формируется на основе украинского словообразования, а также за счет заимствования лексем и их приспособления к звуковой и морфемной структуре социолекта. Определены основные типы и способы наименования лиц в „невловском” арго: афиксация с использованием литературных, просторечных и „социолектных” словообразовательных средств на основе украинских и заимствованных слов, субституция начальных

звуків, собственно заимствование и тому подобное, свидетельствующие о синтезе традиционных и специфических способов и средств деривации, преемственности и структурно-семантической моделированности номинации лиц в различных составляющих национального языка.

Ключевые слова: арго, номинация, способ словообразования, заимствование, субституция, словообразовательная модель.

Redko Ye. O. Types and Ways of Persons Nomination in Almsmen's (Nevly's) Argo of Slobozhanshchyna

This article deals with nominative person category in Almsmen's (Nevly's) Argo of Slobozhanshchyna in the context of interrelation of standard and sub-standard elements of national language. It is determined that in the mentioned above social dialect as the oldest argotic system nomina personalia is formed on the basis of Ukrainian word formation as well as through borrowing foreign lexical items and their adjustment to sound and morpheme sociolect structure. It is also defined main types and ways of persons nomination in almsmen's (nevly's) argo: affixation using literature, basilect and sociolect word-formative means on basis of Ukrainian and borrowed words, substitution of initial sounds, borrowings and so on. Also it is determined that a feature of analyzed sociolect is masking, caused not only by demands hiding own languages or lingual identification in the society, but also by territorial dialects and absence of emotional-expressive means in structure of argo lexical meanings peculiar for „old” argo. All this confirms synthesis of traditional and specific ways, means and mechanisms of derivation, as well as interrelation and structural-semantic model of persons nomination in different elements of national language.

Key words: argo, nomination, word formation way, borrowing, substitution, word formative model.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2013 р.

Прийнято до друку 27.12.2013 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Мілева І. В.

О. В. Солодушко (м. Люблін, Польща)

УДК 811.161.2'373.23

**СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗООНОМЕНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ
КЛИЧОК КОРІВ**

(на матеріалі, зібраному в селах Дніпропетровської області)

Огляд наукових, лексикографічних праць та досліджень у сфері українській зоонімії дозволяє говорити про те, що українська ономастика потребує ґрунтовного дослідження. Особливо це стосується опрацювання власних імен свійських тварин. З цієї теми нам пощастило знайти лише одну працю – монографію професора Михайла Сюська „З